

О.А. Лаговська, д.е.н., доц.
М.В. Якименко, здобувач

Житомирський державний технологічний університет

ПРИБУТОК ЯК ОБ'ЄКТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено необхідність здійснення управління господарськими ризиками підприємства за сучасних умов господарювання. Шляхом аналізу наукових досліджень визначено основні сутнісні характеристики та структурні елементи ризику та виділено напрями їх мінімізації через взаємодію структурних підрозділів підприємства під час управління господарськими ризиками. Встановлено вплив господарських ризиків на формування, розподіл та використання прибутку підприємства. Здійснено аналіз існуючої практики управління ризиками на вітчизняних підприємствах.

Ключові слова: ризик, ризик-орієнтоване управління, фінансові результати, мінімізація ризику, структурний підрозділ.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підвищення ділової активності підприємств відбувається на фоні постійних значних фінансово-економічних ризиків, ідентифікація та класифікація яких є складним науковим завданням. Значна частина управлінських рішень підприємства характеризується умовами невизначеності під час планування обсягів доходів та витрат, які підприємство має можливість отримати в майбутньому, та, відповідно, невизначеними фінансовими результатами діяльності. Основні фактори такої економічної ситуації частково пов'язані з самою суттю ринкової економіки, за якої майбутні фінансові результати, з одного боку, суттєво залежать від власних зусиль підприємців та тих факторів, на які вони можуть вплинути. З іншого боку, на них впливають зовнішні фактори, які перш за все, пов'язані з ринковою кон'юнктурою, на яку вплив підприємства неможливий. Крім того, на результати виробничої діяльності здійснює вплив ряд неекономічних факторів, таких як політичні, соціальні, природні та кліматичні, які не завжди, навіть, можуть бути точно оцінені та прогнозовані. Дані фактори по-різному впливають не лише на результати економічної діяльності підприємства, а й на його фінансово-майновий стан в цілому та потребують врахування факторів ризику та невизначеності в системі бухгалтерського обліку, економічного аналізу, внутрішнього контролю, планування, менеджменту в контексті ризик-орієнтованого управління підприємством.

Останнім часом зазначеним проблемам приділяється все більше уваги, про що свідчить значний ріст публікацій у фахових виданнях. Проте ключові питання, пов'язані з оцінкою ризиків з урахуванням специфіки вітчизняної економіки, недостатньо відображені в науковій літературі, оскільки сьогодні на практиці використовуються підходи, які традиційно орієнтуються на зарубіжні теоретичні концепції та методи, розроблені за умов розвинутої ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення системи ризик-менеджменту та безпосередньо системи управління в цілому в умовах невизначеності присвятили свої праці І.Г. Аберніхіна, О.Р. Бежнарська, О.С. Городецька, О.П. Логвінова, А.С. Маловичко, О.Н. Ніколюк, В.Г. Лопатовський, К.О. Попокова, А.О. Приварнікова, О.Р. Савченко, Т.О. Смірнова, П.О. Руш, І.А. Шиянов, О.І. Юсипович та ін. Проблеми ідентифікації, оцінки та відображення ризиків у системі бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та внутрішнього контролю зайшли своє відображення в працях Г.В. Березіної, І.М. Вигівської, Г.М. Давидова, А.Ш. Джангетова, І.В. Єсарева, А.П. Задкова, М.Л. Макальської, С.А. Михайлова, В.Д. Понікарова, Т.М. Серікової, Я.В. Соколова, А.А. Терехова, А.С. Толстова, А.Є. Шевельова, О.В. Шевельової тощо.

Метою дослідження є уточнення та визначення особливостей впливу ризиків на прибуток підприємства та визначення місця бухгалтерського обліку прибутку в системі ризик-орієнтованого управління.

Висялення основного матеріалу дослідження. Вплив зовнішніх факторів на прибуток підприємств в кінці XIX століття, що стало передумовою необхідності врахування відхилень запланованих фінансових результатів під час прийняття управлінських рішень.

Дана ситуація спричинила розвиток теорії та методів обліку окремих підприємницьких ризиків, а в останній чверті минулого століття – розвиток методів управління ризиками в процесі здійснення підприємницької діяльності, враховуючи усі можливі варіанти при реалізації ризикових рішень, а також з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів ризику.

Категорію «ризик» в простому його розумінні можна охарактеризувати як небезпеку (ймовірність) виникнення непередбачених втрат при обґрунтуванні того чи іншого управлінського рішення та

недоотримання очікуваних фінансових результатів в умовах невизначеності умов функціонування підприємства. Проте І.Є. Калмикова вважає, що «наявність різноманітності визначень ризику в економічній літературі вказує на те, що дана економічна категорія не набула загальноприйнятих, стійких, логічних ознак» [1, С. 13] та запропонувала сутнісні характеристики ризику (рис. 1).

Рис. 1. Сутнісні характеристики ризику за І.Є. Калмиковою [1, С. 7]

Зазначені на рисунку 1 сутнісні характеристики ризику є обов'язковими під час ідентифікації та оцінок впливу ризику на фінансові результати діяльності підприємства, проте, на нашу думку, є недосконалими. На відміну від зазначених характеристик, М.В. Решетова в дисертації запропонувала структурні елементи ризику, взаємозв'язок яких, на її думку, визначає сутність самого ризику [2, С. 7]:

- можливість відхилення від поставленої цілі, заради якої здійснювалася обрана альтернатива;
- ймовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість настання негативних наслідків під час здійснення тих або інших дій в умовах невизначеності обраної альтернативи;
- очікування невдачі у результаті вибору альтернативи та її реалізації.

На нашу думку, запропоновані М.В. Решетовою структурні елементи ризику, найбільш повно характеризують сутність ризику та наслідки, які можуть бути результатом виникнення ризику на підприємстві. Врахування усіх зазначених структурних елементів ризику підприємства дозволяє найбільш ефективно здійснювати управління можливими ризиками підприємства з метою запобігання виникнення негативних наслідків та зменшення впливу на фінансові результати.

Усі ризики, які виникають або мають ймовірність виникнути на підприємстві, впливають в кінцевому варіанті на фінансові результати підприємства з тією лише відмінністю, що одні з них мають прямий вплив на результати діяльності, а інші – опосередкований. На рисунку 2 наведені основні види ризиків, які найчастіше виділяються науковцями в літературі, та їх вплив на прибуток підприємства у розрізі трьох процесів: формування, розподілу та використання прибутку. Традиційно усі ризики розподіляють на дві групи – внутрішні та зовнішні ризики. Такий поділ, перш за все, пов'язаний з можливістю здійснення підприємством управління щодо усунення ризиків або мінімізації їх дії, оскільки, як відомо, на зовнішні ризики підприємство не може здійснити вплив. Охарактеризуємо коротко наслідки виникнення ризикових ситуацій на підприємстві.

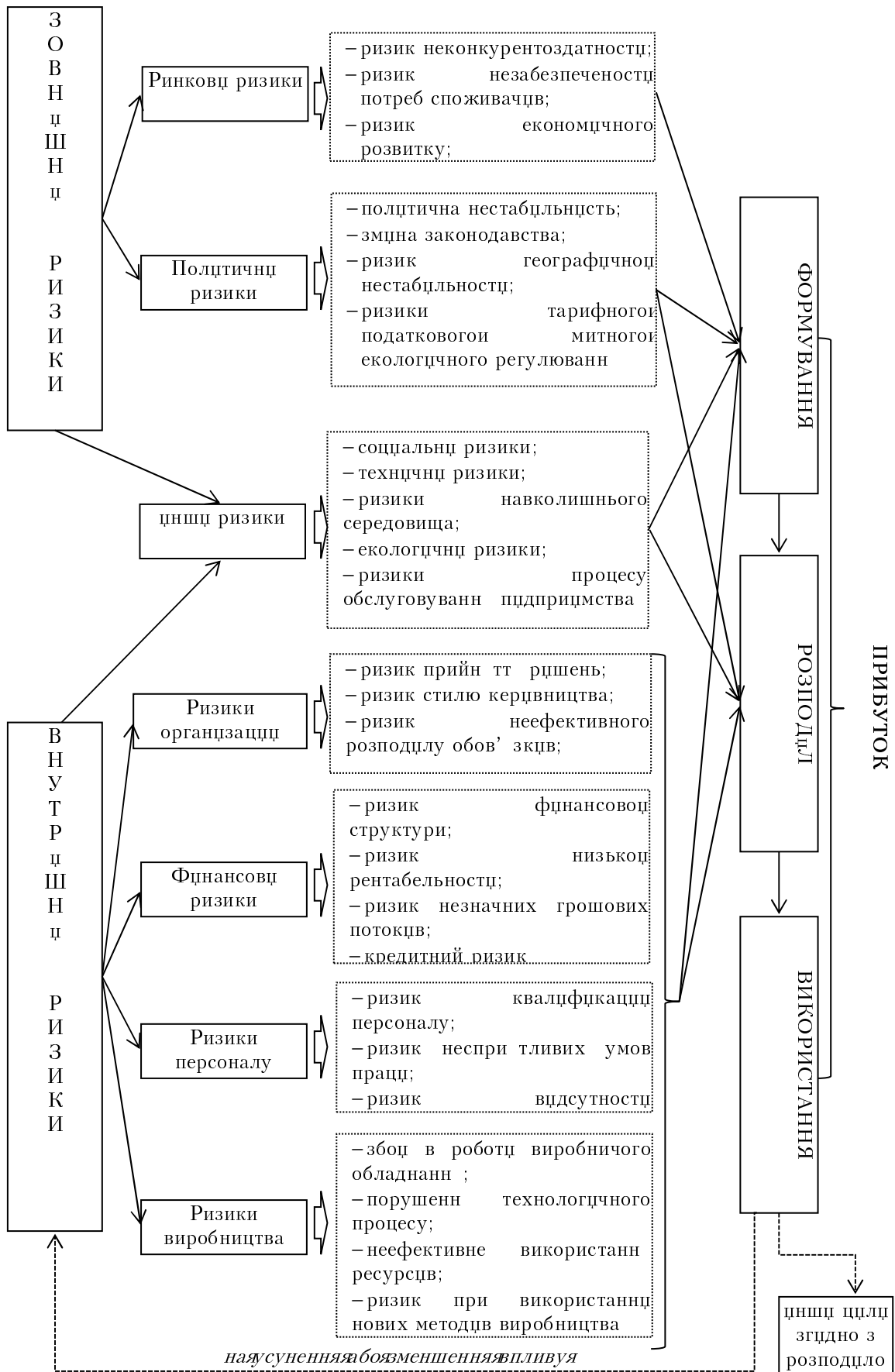

Рис. 2. Зовнішні та внутрішні ризики та їх вплив на прибуток підприємства

Так виникнення ризиків зовнішнього середовища можуть призвести до ситуацій, які в подальшому впливають на фінансовий результат підприємства: зменшення рівня ціни на продукцію; недозавантаженість виробничих потужностей; скорочення обсягів доходів; зниження частки ринку, яка належить підприємству; втрати зв'язків з клієнтами; незадоволеність потреб споживачів; збільшення витрат за закупівлю сировини та матеріалів; втрати іміджу підприємства; завдання екологічної шкоди та, відповідно, понесення витрат на відновлення навколишнього середовища; понесення витрат на приведення до відповідності політики підприємства змінам законодавства тощо.

Під час виникнення зовнішніх ризиків завданням керівництва будь-якого підприємства є оперативні та ефективні дії щодо максимальної мінімізації впливу таких ризиків на діяльність й, відповідно, фінансові результати підприємства.

Зовсім інша ситуація складається з внутрішніми ризиками підприємства, оскільки керівництво має змогу не лише мінімізувати наслідки їх впливу, але й вжити усіх необхідних заходів щодо усунення факторів появи ризиків. При виникненні, внутрішні ризики підприємства можуть призвести до таких наслідків:

- *ризики організації* – довготривале (неоперативне) вирішення проблем, створення негативного клімату в колективі підприємства; поява високої плинності кадрів, низька ефективність або неефективність прийнятих управлінських рішень тощо; *фінансові ризики* – виникнення проблем з ліквідністю підприємства через постійні високі витрати, проблеми фінансування господарської діяльності підприємства, зростання відсоткових платежів за кредитами;

- *ризики персоналу* – зниження рівня мотивації працівників та робітників, поява високої плинності кадрів, низький рівень виконання робіт, збільшення частки виконання робіт третіми особами тощо;

- *ризики виробництва* – зменшення обсягів виробництва; недозавантаженість виробничих потужностей, зменшення якості виготовленої продукції, зменшення асортименту продукції, збільшення гарантійних витрат.

Усі перелічені ризики та ситуації, які виникають під час їх появи, призводять або до зменшення обсягів доходів, або до збільшення витрат підприємства, що, в свою чергу, прямо впливає на фінансові результати підприємства. Сьогодні для усунення ризиків на підприємстві або мінімізації їх дії займається так зване ризик-орієнтоване управління.

Ризик-орієнтоване управління є особливим видом діяльності підприємства, яка спрямована, з одного боку, на пом'якшення впливу негативних зовнішніх та внутрішніх факторів ризику на результати діяльності, тобто прибуток підприємства, а з іншого – на використання можливого позитивного впливу таких факторів. В Україні на сучасному етапі її розвитку важливу роль відіграє процес управління ризиками з метою попередження підприємства від дії негативних факторів, як складової частини антикризового управління підприємством. До основних причин виникнення такої ситуації належать: наявність нетрадиційних ризиків та високого рівня звичайних ризиків; складність в оцінці відхилень, викликаних змінами рівня втручання держави в економіку, нестабільністю податкового законодавства, митної політики; наявність бар'єрів в отриманні повної та достовірної інформації; складність у використанні технічного та програмного забезпечення для оцінки ризиків; низький рівень кваліфікації управлінського персоналу, а також рівень підготовки до використання сучасних методів здійснення ідентифікації, оцінки та попередження ризику.

Досліджуючи практику управління ризиками російськими компаніями, в яких рівень ризик-орієнтованого управління більш розвинений порівняно з вітчизняним, П.А. Руш зробив такі висновки [3, С. 11]:

- «на практиці ідентифікації ризиків більшості компаній переважають такі технології, як: дослідження бізнес-процесів з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх факторів та їх впливу на підприємство;

- моніторинг та аналіз первинної інформації, систем звітності, створення робочих груп з виявлення ризиків;

- використання технологій, в основному, орієнтованих на виявлення і діагностику виробничих та фінансових ризиків;

- кожна компанія використовує індивідуальну систему ідентифікації ризиків;

- зарубіжний досвід у сфері ідентифікації ризиків майже не використовується, практично (за виключенням банківського сектора) не використовуються методи ідентифікації ризиків відповідно до європейських та вітчизняних стандартів у сфері ризик-менеджменту;

- в системах ідентифікації ризику значну роль відіграють суб'єктивні методи».

Як бачимо, на практиці здійснюється управління переважно виробничими та фінансовими ризиками, а також система управління ризиками з метою усунення негативного впливу на фінансові результати підприємства є недостатньо розвинутою. Управління ризиками, в основному, здійснюється уповноваженою на це посадовою особою або створеним окремим структурним підрозділом на великих виробничих підприємствах та фінансових установах. Вважаємо, що для виявлення, усунення та

мінімізації ризиків або їх наслідків на підприємстві повинна бути налагоджена цілісна система управління ризиками підприємства, яка має містити не окремий підрозділ, а й охоплювати усе підприємство в цілому. За такої організації усі структурні підрозділи підприємства та посадові особи (якщо не створено структурного підрозділу) мають взаємодіяти між собою в частині виявлення та передачі на місцях сигналів щодо можливості появи ризику та, за можливості, надання пропозицій щодо їх усунення. Спрощений вигляд взаємодії структурних підрозділів усіх рівнів управління підприємства наведено на рисунку 3.

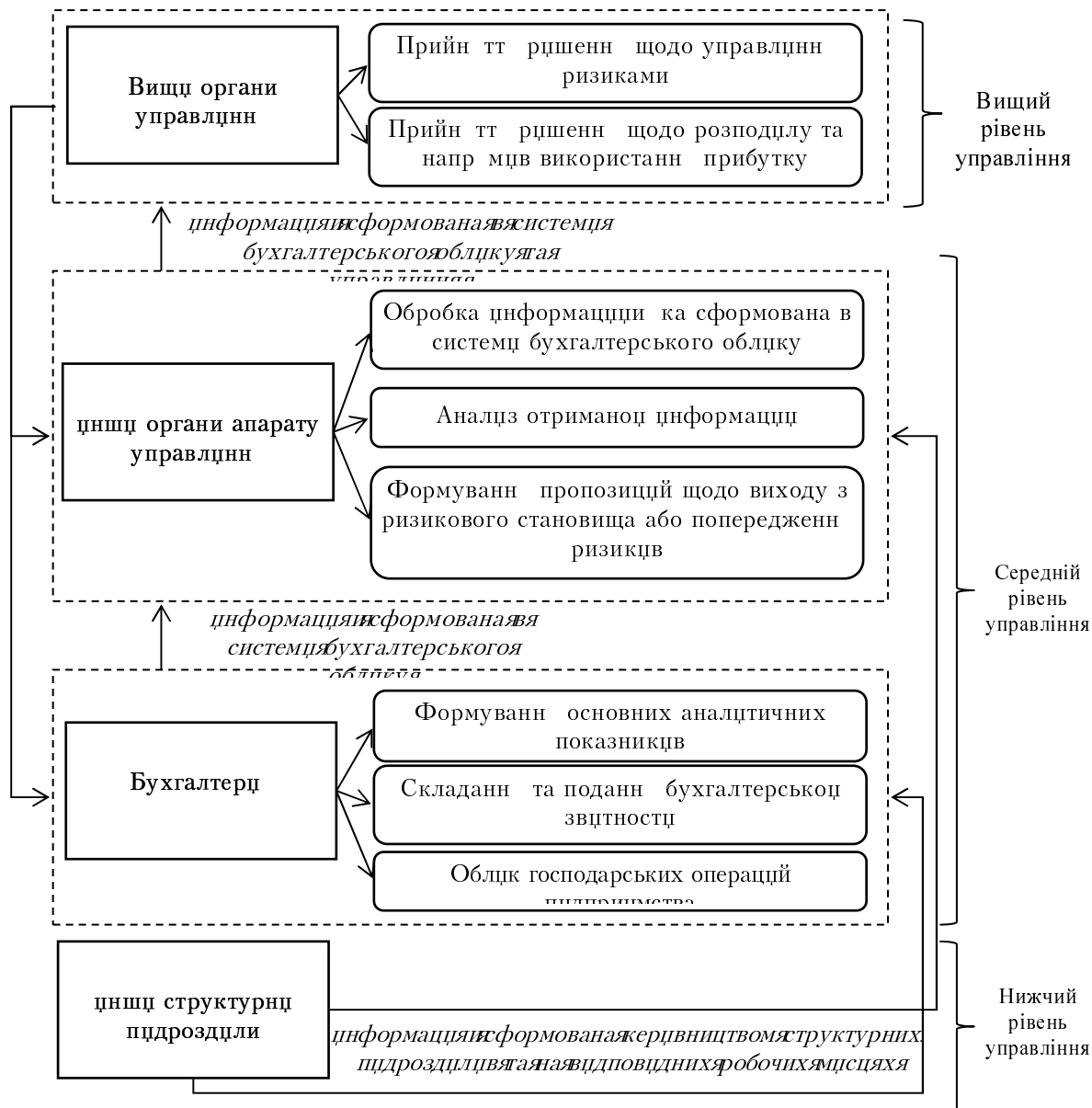

Рис. 3. Взаємодія структурних підрозділів усіх рівнів управління підприємства

Вважаємо, що найбільш вагомою в частині виявлення ризиків є інформація, яка формується на робочих місцях, оскільки кожен працівник або робітник підприємства може оцінити ситуацію на можливість виникнення ризику в межах встановлених посадових повноважень, а також запропонувати, використовуючи власний досвід, шляхи уникнення ризику. Проте дана інформація не завжди матиме чіткий аналіз впливу ризиків на фінансові результати підприємства, оскільки, зазвичай, на даному рівні йде констатація факту можливості виникнення ризику або існування ризикової ситуації. Відповідно, з нижчих органів управління та окремих робочих місць, інформація передається як до відділу бухгалтерії, так і до органів управління.

В системі бухгалтерського обліку має створюватися інформаційне забезпечення управління ризиками – сукупність процедур зі збору, реєстрації, зберігання, обробки та передачі інформації про фактичний майновий стан підприємства та його зміни, виробничу та фінансову діяльність, а також отримані фінансові результати, їх динаміку в умовах невизначеності та ризику. Відділ бухгалтерії займає

одне з ключових місць в управлінні ризиками підприємства, оскільки лише він формує інформацію не лише про фінансові результати, які отримало підприємство за тих чи інших умов господарювання, але й формує інформацію про інші аналітичні показники підприємства, які досить часто і є факторами виникнення ризиків.

До компетенції органів апарату управління належать питання ідентифікації, класифікації та оцінки ризиків підприємства, а також винайдення методів управління ними. Крім того, він може приймати рішення щодо незначних ризиків, які можна усунути в ході поточної діяльності підприємства. Виходячи з принципу обачності бухгалтерська управлінська звітність, яка орієнтована на оцінку ризику, повинна розкривати інформацію про невизначеність та господарські ризики.

Основні рішення щодо управління «глобальними» ризиками підприємства приймаються вищим органом управління підприємства, оскільки уникнення таких ризиків може призвести як до зміни структури підприємства, так і до зміни напрямів діяльності. Крім того, виключно вищий орган управління приймає рішення щодо розподілу та напрямів використання одержаного прибутку підприємства. За наявності ризикової ситуації, прибуток може бути розподілено не лише за стандартними напрямками (збільшення зареєстрованого, резервного капіталу, виплату дивідендів, відтворення виробництва тощо), а й на усунення ризикового стану підприємства. Рішення, які прийняті вищим органом управління підприємства, направляються до виконання як апарату управління підприємством, так і бухгалтерії. Апарат управління має забезпечити виконання прийнятих рішень на підприємстві, здійснити моніторинг та аналіз стану підприємства, аналіз виходу підприємства зі стану ризику тощо. Відділ бухгалтерії повинен, відповідно до своїх функціональних обов'язків, відобразити в бухгалтерському обліку розподіл прибутку підприємства, а також відображати операції, які виникають при використанні прибутку підприємства.

Висновки. У ході проведеного дослідження встановлено сутнісні характеристики ризику, а також його структурні елементи: можливість відхилення від поставленої цілі, заради якої здійснювалася обрана альтернатива; ймовірність досягнення бажаного результату; відсутність впевненості у досягненні поставленої мети; можливість настання негативних наслідків під час здійснення тих або інших дій в умовах невизначеності обраної альтернативи; очікування невдачі в результаті вибору альтернативи та її реалізації. Дані характеристики та структурні елементи, які є обов'язковими при ідентифікації та оцінці впливу ризику на фінансові результати діяльності підприємства.

Аналіз найбільш розповсюджених видів ризиків на вітчизняних підприємствах дозволив визначити їх основні види: зовнішні ризики (ринкові, політичні тощо) та внутрішні ризики (ризики організації, фінансові, ризики персоналу, ризики виробництва тощо). Виділення груп та видів ризиків здійснено з метою виявлення основних негативних наслідків, які можуть виникнути на підприємстві та здійснюють прямий або опосередкований вплив на фінансові результати підприємства. З метою ефективного управління ризиками на підприємстві, запропоновано спрощений вигляд взаємодії структурних підрозділів усіх рівнів управління підприємства: вищого органу управління, органів апарату управління, бухгалтерії, структурних підрозділів підприємства та окремих робочих місць. За допомогою відображення взаємодії структурних підрозділів підприємства показано місце бухгалтерського обліку прибутку в ризик-орієнтованому управлінні.

Список використаної літератури:

1. *Калмыкова И.Е.* Управление социально-экономическим развитием региона на основе риск-менеджмента : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)» / *И.Е. Калмыкова.* – Волгоград, 2011. – 27 с.
2. *Решетова М.В.* Риск-менеджмент на предприятиях автомобильного транспорта : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / *М.В. Решетова.* – Санкт-Петербург, 2000. – 21 с.
3. *Руш П.А.* Интегрированная система управления рисками в строительных организациях : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: строительство)» / *П.А. Руш.* – Санкт-Петербург, 2010. – 20 с.

ЛАГОВСЬКА Олена Адамівна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми обліково-аналітичного забезпечення вартісно-орієнтованого управління.

ЯКИМЕНКО Марія Володимирівна – здобувач кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми бухгалтерського обліку формування, розподілу та використання прибутку.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2014